

Branka Hergešić

OBAVEZNI PRIMJERAK — POVLASTICA ILI DUŽNOST

Naslov članka »Depositary Library — privilege or responsibility«¹ objavljen u časopisu *Library Resources and Technical Services* naveo me da ga parafraziram i primijenim na ova razmatranja o povlasticama i dužnostima koje proizlaze iz primanja obaveznih primjeraka.

Danas gotovo sve nacionalne biblioteke u svijetu izgrađuju svoje knjižne zbirke tzv. obaveznim primjerkom. Riječ »obavezni« ili »dužni primjerak« primjenjuje se u zakonskim propisima tek od 19. stoljeća, a pod tim se razumijevaju oni primjerci tiskanih ili drugim tehničkim putem umnoženih stvari koje određenim knjižnicama dostavlja ili autor ili nakladnik ili tiskarsko poduzeće. Postoje i dobrovoljni obavezni primjerci koji se postižu sporazumom između nakladnika i biblioteke. Obavezni primjerak može biti potpun ili nepotpun, može biti besplatan (najčešće), a može biti potpuno ili djelomice plaćen, već prema postojećim propisima ili sklopljenim ugovorima.

Nacionalne knjižnice kao depozitari obaveznog primjerka čuvaju taj primjerak kao dokument o autorskoj, nakladničkoj ili tiskarskoj djelatnosti u jednom kraju ili zemlji. Na temelju toga primjerka izrađuju nacionalne ili regionalne bibliografije, pomažu nauci i kulturi dajući na upotrebu domaću literaturu, koja na taj način stalno i u potpunosti pristiže u biblioteke ili štite autorska odnosno nakladnička prava — dakle, obaveze postoje i na strani koja daje i na strani koja prima. Kao što postoje obaveze, postoje i koristi. Biblioteke--primaoci obaveznog primjerka besplatno (uglavnom) primaju čitavu knjižnu produkciju, a davaoci zato imaju dokumentaciju o svojoj djelatnosti sređenu na jednom mjestu, imaju bibliografiju u kojoj je objavljen popis njihovih knjiga i časopisa, uživaju zaštitu autorskih ili nakladničkih prava u zemljama gdje se ti primjerci dostavljaju bibliotekama u svrhu registracije (Copyright).

Danas kad govorimo o obaveznom primjerku posve nam je jasno što on znači, zašto se i kako dostavlja; ali ako pogledamo unatrag, vidjet ćemo da uvijek nije bilo tako. Izvore obaveznog primjerku valja tražiti u dalekoj prošlosti:² u propisima vlasti koji se, nakon pronalaska tiska krajem 15. stoljeća, primjenjuju na autore, tiskare, izdavače ili na knjižare. Ti se propisi odnose na cenzuru, na davanje privilegija ili na zaštitu autorskog (nakladničkog) prava. Ali svi ti propisi uključuju obavezu besplatnog davanja jednog ili više primjeraka određenim tijelima, ustanovama ili pojedincima.

Već su u starom Rimu zakonom bile predviđene stroge kazne za one koji bi riječju ili pismom nanijeli javnu sramotu. Primjer rimskih careva slijedili su kasnije pape koji su na koncilima osuđivali nepoćudne spise, no sve te mjere odnosile su se samo na spise koji su već bili objavljeni i koji su već bili u prometu. Istom u 14. stoljeću pojavljuju se tragovi preventivne cenzure koja ne dopušta da se djelo objavi bez prethodne dozvole određenih tijela. Takva su tijela bila obično univerziteti. I kako se čini, to je pravo bilo prvi put dano Pariškom sveučilištu godine 1323. Nakon izuma tiska dobila je censura praevia novo značenje. Tek tada počinju se metodički izdavati i provoditi propisi o cenzuri,

jer je vlastima postalo jasno kakvo značenje štampa može imati. Jedan primjerak svake tiskane stvari predavao se cenzoru da bi ga usporedio s predloženim rukopisom, a taj je primjerak ujedno služio kao odšteta cenzoru za njegov trud. Zato, kako kaže Franke, nećemo pogriješiti ako ustvrdimo da je cenzor ski primjerak prirodan izvor za obavezno dostavljanje tiskanih stvari uopće.

Prvi poznati zakonski propis koji zahtijeva da se sve tiskane stvari namijenjene cenzuri pohrane u biblioteku na čuvanje izdao je francuski kralj Franjo I godine 1537.³ Njime su knjižari i tiskari bili dužni dostavljati po jedan primjerak svake tiskane stvari Kraljevskoj biblioteci u Bloisu.

Davanje privilegija autorima, izdavačima i tiskarima za pojedina djela ili za niz pobliže određenih publikacija također je jedan od izvora za obavezno deponiranje knjiga u bibliotekama. Te su privilegije davali svjetovni i crkveni vladari od početka 16. stoljeća,⁴ a kao odštetu za učinjenu uslugu privilegirane su osobe morale za biblioteke tih vladara davati određen broj primjeraka koji se mijenjao i uglavnom neprestano penjao. Veoma značajno objašnjenje za povijest obaveznog primjerka sadrži privilegij spomenutoga francuskog kralja godine 1538. koji je on izdao kraljevskom tiskaru Conradu Néobaru za grčke i latinske knjige. Po jedan primjerak svake privilegirane knjige mora se deponirati u Kraljevsku biblioteku »ut, si qua calamitas publica literas inclementius afflixerit, hinc liceat posteritati librorum jacturam aliqua ex parte sarcire«. To je prva odredba o obaveznom primjerku sa stanovišta čuvanja literature od propasti za buduća pokoljenja.⁵

Treći je izvor za obavezno dostavljanje tiskanih stvari bibliotekama zaštita autorskog prava koja od 17. stoljeća potiskuje cenzuru i privilegije u mnogim zemljama (naročito u Engleskoj).

Svi ti obavezni primjerci, ma kakvo njihovo porijeklo bilo, počeli su malo po malo popunjavati javne biblioteke, a običaj da oni budu naknada za osobni trud potpuno je iščezao.⁶

Već od 17. stoljeća počinje se isticati znanstvena svrha obaveznih primjeraka, ali tek na izmaku 18. i na početku 19. stoljeća pojavljuju se zakonski propisi koji izričito zahtijevaju obavezni primjerak za popunjavanje zbirki u bibliotekama za potrebe nauke i kulture jednoga naroda, države ili kraja.⁷ Ti su propisi najčešće bili vezani uz zakone o cenzuri, uz zakone o štampi ili uz zakone o zaštiti autorskih prava; a tek u 20. stoljeću sve se češće pojavljuju samostalni propisi o studijskim obaveznim primjercima za biblioteke.

I u Jugoslaviji su ti propisi uglavnom slijedili put kojim su išle mnoge evropske zemlje u 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća. Ti su propisi bili vezani uz zakone o štampi i bili su isto tako »djelotvorni« kao i u drugim zemljama. 5. VII 1919, nakon ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu državu, izglasan je Zakon o štampi⁸, prema kojemu je svaki tiskar bio dužan dostaviti od svake publikacije po tri primjerka za Narodnu biblioteku u Beogradu, a po jedan primjerak za Sveučilišnu knjižnicu u Zagrebu i za Licealnu biblioteku u Ljubljani. Time je prvi put na području današnje Jugoslavije ostvaren jedinstven obavezni primjerak koji će se skupljati i čuvati u tri tada glavne biblioteke, jer do toga vremena naše su zemlje po svojoj različitoj političkoj prošlosti bile vezane uz zakonske propise koji su uglavnom vrijedili za Srbiju, za Ugarsku ili za Austriju. Godine 1925 (6. kolovoza) izglasan je nov zakon o štampi koji je dotadašnje stanje izmijenio i pogoršao.⁹ Njime je bilo predviđeno da tiskar predaje državnom tužilaštvu, odnosno mjesnoj policijskoj vlasti obavezne primjerke samo od štampanih novina i povremenih spisa. Na knjige se ta obaveza nije protezala, pa su one stizale ili misu stizale preko Državnog odvjetništva kojemu su se dostavljale sve tiskane stvari radi nadzora. Taj zakon koji je spomenutim bibliotekama zadao mnogo glavobolje radi popunjavanja praznina u obaveznom primjerku nije se ispravljao. Bio je vezan uz Zakon o štampi, a taj je, zbog političkih prilika, bio suviše osjetljiv, pa se otezalo s donošenjem novoga zakona sve dotle dok se Jugoslavija nije raspala u drugom svjetskom ratu. Od tada do ponovnog ujedinjenja nakon rata obavezni je primjerak u zemljama Jugoslavije ostao ili zamrznut ili se protezao samo na pojedine zemlje koje su bile pod vlašću domaćeg ili stranog okupatora.

Tako je zakonskom odredbom od 24. kolovoza 1942. bivša NDH odredila dostavljanje dužnih primjeraka sa teritorija tadašnje Hrvatske Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, Knjižnici Zemaljskog muzeja u Sarajevu i Gradskoj knjižnici u Dubrovniku.¹⁰ Svaka je od tih biblioteka primala izravno i besplatno po dva primjerka svake tiskane stvari (jedan od tiskare, drugi od naklade). Naravno da se taj primjerak najredovitije primao u Zagrebu, i to samo od zagrebačkih tiskara i nakladnih poduzeća, a primjerci koji su se tiskali izvan Zagreba ili koji su se slali u Sarajevo ili u Dubrovnik stizali su ili, bolje rečeno, nisu stizali na odredište, već prema tome jesu li se na tom području vodile ratne operacije ili nisu.

S oslobođenjem zemlje donesene su zakonske odluke o prikupljanju obaveznog primjerka, za Srbiju još u prosincu 1944,¹¹ a za cijelu Jugoslaviju donesene su uredbe najprije u veljači 1945,¹² zatim u srpnju iste godine,¹³ u srpnju 1953,¹⁴ i, konačno, u travnju 1965. donesen je Osnovni zakon o obaveznom dostavljanju štampanih stvari,¹⁵ koji je i povod ovome članku.

Dostavljanje obaveznih primjeraka regulirano je općenito javno-pravnim propisima, najčešće zakonima, uredbama i odlukama, a negdje i na temelju privatno-pravnih ugovora. Kako je već prije spomenuto, u mnogim je zemljama dostavljanje obaveznih primjeraka vezano uz zakone o štampi; ali postoje i mnogi samostalni zakonski propisi koji se odnose isključivo na primjerke za biblioteke, a takve propise i mi danas imamo. Ovakvo tretiranje obaveznog primjerka svakako je modernije s obzirom na naučno-kulturne zadatke kojima taj primjerak služi. Jer propisi vezani uz zakone o štampi podsjećaju na cenzuru koja odobrava ili sprečava širenje tiskanog spisa, a propisi vezani uz zaštitu autorskog prava na davanje privilegija.

Kako se pojam cenzure nad vi ja nad sva obavezna davanja tiskanih stvari, govori nam praksa koja i poslije dvadeset godina, otkako imamo samostalne zakonske propise, još živi. Naime, kad dostavljači predaju našoj Biblioteci obavezne primjerke, na njima nerijetko piše, ili to oni kažu, »za cenzuru«. Odvajanje tiskopisa za državno odvjetništvo u bivšoj Jugoslaviji stvorilo je naviku koja se tvrdoglavo predaje od generacije na generaciju, iako današnji bibliotečni primjerci ne stoje nlukakvoj vezi s cenzurom. Ako znamo da su se po zakonima o štampi morali dostavljati mjesnim policijskim vlastima ili državnim odvjetništvima primjerci radi nadzora, a usput su se istim vlastima predavali primjerci i za biblioteke, nije to ni tako čudno što su se sve te obaveze stopile i svele na zajednički nazivnik pod ikojim i danas žive u običnom govoru. I tako današnji obavezni primjerak kao kulturno dobro zajednice živi još uvijek u sjeni svoga nesimpatičnog pretka, jer se i danas raznim zakonima i propisima određuje dostavljanje obaveznih primjeraka mnogim ustanovama i organizacijama.

Davaoci obaveznog primjerka uvijek su bili stiješnjeni raznim propisima kojih su se, pod prijetnjom kazne, morali držati, a kojih se nikad nisu u potpunosti držali. A primaoci-biblioteke nisu bili određeno zaduženi da taj primjerak čuvaju, da ga daju zajednici na korištenje i da s pomoću tog primjerka izrađuju bibliografije. U tom se baš očituje onaj stav »odozgo« koji propisuje poreze razne vrste, a koji su nakladnici i tiskari uvijek i osjećali kao porez u naravi i prema tome uvijek nastojali da ga zaobiđu, pogotovu ako je bilo govora o velikom broju dužnih primjeraka, o skupim izdanjima ili o maloj nakladi.

I u nas u Jugoslaviji, ako pogledamo sve naše uredbe i zakone koji su regulirali i reguliraju dostavljanje obaveznih primjeraka bibliotekama, vidjet ćemo da su tiskarska, odnosno nakladnička poduzeća dužna dostavljati besplatno i o svome trošku obavezne primjerke. Propisano im je da poštuju određene rokove u kojim će te primjerke dostavljati, da ih dostavljaju u besprijekornu stanju i u propisanu broju. A primaoci tih primjeraka čuvat će ih i davati na upotrebu u svrhu promicanja kulture i nauke. Doduše, biblioteke obavezuju zakoni o bibliotekama da to zaista i čine; ali je ipak odnos između davalaca i primalaca neravnopravan. Ako postoje čvrste obaveze za jednu stranu, one bi morale isto tako čvrsto obavezivati i drugu stranu. Ako za davaoce postoje rokovi za davanje, moralo bi se nešto slično predvidjeti i za primaoce, tj. trebalo bi predvidjeti da biblioteke u određenu

roku te primjerke i obrade kako bi ih učinili pristupačnima zajednici, bilo da je riječ o izradbi kataloga ili bibliografije. Ako biblioteke traže i dobivaju određene vrste materijala one bi taj materijal morale obraditi i čuvati, i moralo bi im se omogućiti da to čime (mislim tu na specijalne vrste i na masu tzv. sitnog tiska). Biblioteke, koristeći se zakonom, pozivaju na red tiskarska poduzeća da se pridržavaju propisa; a tko poziva na red biblioteke da li one izvršuju svoje obaveze? Neke biblioteke traže obavezni primjerak jer je on naoko besplatan i jer na taj način žele što brže obogatiti svoje zbirke. Ali to nije svrha obaveznog primjerka, i povlastice koje biblioteke dobivaju na taj način i nisu povlastice nego obaveze koje su određene biblioteke dužne snositi u skladu sa smjernicama kulturne politike zemlje.

Obavezni primjerak sakupljen, sređen i obrađen na odgovarajući način od neprocjenjive je dokumentarne vrijednosti. On pruža mogućnost da se kultura naroda proučava s raznih aspekata. A što se tiče nacionalne bibliografije, ona se može pouzdano izrađivati samo na temelju obaveznog primjerka. Sačuvan u bibliotekama obavezni će primjerak koristiti i samim tiskarskim, odnosno izdavačkim poduzećima kao dokaz njihove djelatnosti u pojedinom razdoblju, a objavljen u bibliografijama poslužit će i u komercijalne svrhe kao reklama.¹⁶ Zato, ako bi obaveze bile obostrane i ako bi se one ispravno shvatile i provodile, nakladnici, ako im postane jasno što znači sređen i dostupan arhiv njihove proizvodnje možda i ne bi smatrali dužni primjerak nametom (tiskarska su poduzeća sve troškove prebacile na nakladnike) koji se poistovetio s nametom za cenzuru, statistiku, informacije i drugo, nego kao razborito uloženi novac.

U 1. članu Osnovnoga zakona o dostavljanju štampanih stvari stoji da obavezni primjerak treba dostavljati određenim ustanovama radi osiguranja pristupačnosti svih štampanih stvari u svrhu proučavanja, korištenja i njihova očuvanja kao kulturnih vrijednosti. Takva formulacija, koja jasno govori o svrsi obaveznog primjerka uopće, nije postojala u prijašnjoj Uredbi, ali, iako posebno istaknuta, novi zakon ništa nije predvidio da se ta svrha može zaista i ostvariti. Svi paragrafi koje je trebalo mijenjati ili dopuniti ostali su isti kao i u Uredbi iz 1935. Osim toga, štampane stvari u svrhu proučavanja i korištenja mogu se osigurati bibliotekama i kupnjom, što je jednostavnije (s obzirom na masu štampanih stvari koje, osim za dokumentarne svrhe, ničemu ne služe), a i jeftinije (s obzirom na radnu snagu u bibliotekama, a i na prostor). Prema tome je skupljanje potpunog obaveznog primjerka teret za biblioteke, ako se imaju na umu dužnosti oko njegova skupljanja, sređivanja i pohranjivanja, a i teret za one koji ga moraju dati, ako se uzme u obzir broj primjeraka, vrste materijala koji pada pod obavezu, troškove dostave i poštarine. Zato prvi dio rečenice o svrsi obaveznog primjerka nije posve tačan, ali je zato njezin drugi dio »u svrhu njihova očuvanja kao kulturnih vrijednosti« ono što je bitno i što bi valjalo naročito naglasiti.

Od 1945. do danas mijenjao se broj obaveznih primjeraka više puta. Odluka o obaveznom dostavljanju štampanih stvari iz veljače 1945. propisuje 8 primjeraka »u svrhu snabdijevanja biblioteka«, Uredba od srpnja 1945. propisuje 15, Uredba od srpnja 1953. vraća se na 8, a Osnovni zakon od travnja 1965. opet povisuje taj broj na 10, zapravo povećava broj biblioteka koje će ga primati. To su savezni propisi, a republički povrh toga za svoja područja traže još dodatne primjerke. Zakoni o obaveznom primjerku u drugim zemljama propisuju znatno manji broj, uglavnom od 1 do 7 (osim u SSSR-u). Manji je broj biblioteka koje primaju obavezni primjerak, a pored toga nije predviđeno da se u bibliotekama čuva više od jedan egzemplar. Naša je zemlja imala gorka iskustva sa svojim knjižnim fondovima u toku ratova pa zato nije badava određeno već od početka da središnje biblioteke federalnih jedinica primaju obavezni primjerak iz cijele Jugoslavije. Katastrofalni potres u Skoplju 1963. također je uništio dio obaveznog primjerka Makedonije, pa bi se prema tome moglo reći da su naši zakonodavci bili dalekovidni predviđevši čuvanje obaveznih primjeraka u šest republika. Na taj način obavezni se primjerak jedne republike lako može rekonstruirati na temelju fonda ostalih republičkih biblioteka. No je li potrebno da se cjelokupni obavezni primjerak skuplja i nalazi na tri mjesta u jednoj republici i je li potrebno da se sve štampane stvari s područja jedne republike nalaze ina pet do šest mjesta, o tome bi trebalo dobro razmisliti. Čini mi se da je traženje obaveznih primjeraka u (mnogim slučajevima više stvar prestiža nego potrebe. Jer, kako je već prije rečeno, jeftinije bi bilo nabavljati određene stvari koje zaista treba da

se nalaze u tim bibliotekama nego trošiti skupocjeni prostor i radnu snagu »na sav onaj sitni tisak koji dolazi putem obaveznog primjerka.

Razmišljajući o povlasticama i dužnostima koje proizlaze iz skupljanja obaveznog primjerka, nužno dolazimo do pitanja njegove potpunosti, tj. do pitanja što sve ide u obavezni primjerak. Prema pravim formulacijama, u obavezni primjerak idu sve ome stvari na koje se protežu zakonski propisi o obaveznom i besplatnom dostavljanju. Koje će sve stvari tim propisima biti obuhvaćene, pitanje je vremena u kojem živimo i kulturne politike zemlje.

U svojim počecima ta se obaveza protezala samo na tiskane spise, kasnije i na tiskane slike i muzikalije. U novije vrijeme pod taj su se pojam uključile i stvari umnožene drugim tehničkim sredstvima — bakrorezi, zemljopisne karte, pa zatim fotografije, gramofonske ploče, filmovi i sl.¹⁷ Što sve ide u naziv »tiskani spis«, opet je stvar shvaćanja. U nekim se propisima pojedinačno nabraja što sve ide u taj pojam, a u drugim se nabrajaju samo vrste materijala (uz navođenje izuzetaka). Budući da se rijetko može navesti sve što treba razumijevati pod pojmom, »tiskanog spisa«, pa se oia taj način može sporiti pravo na ono što nije navedeno, pogodnija je druga metoda.¹⁸ Formulacija koju najčešće srećemo glasi: sve što se tiskom ili drugim mehaničkim ili kemijskim sredstvima umnaža, a uz to nalazimo dodatak u kojem se precizira da u tu obavezu idu i časopisi i novine, zemljopisne i topografske karte, planovi grada, atlasi, grafike i muzikalije. Mnogi zakonski propisi izuzimaju posebne otiske koje je autor dao za sebe izraditi, dakle one koji se ne nalaze u redovnoj prodaji, zatim vozne redove, prospekte, adresare, molitvenike, kuharice, kalendare-podsj etnike, zidne kalendare, školske programe i slično.¹⁹ Općenito se izuzimaju oni tiskopisi koji isključivo služe u trgovačke ili u privatne svrhe, pa se nabrajaju trgovačke knjige i formulari, upute, ulaznice, vrednosni papiri, posjetnice i obavijesti obiteljske prirode.

U Zakonu o porabi tiska od 1875. koji je vrijedio za Hrvatsku i Slavoniju, pod tiskopisom se razumijevaju »ne samo proizvodi štamparskog tiska već i svi proizvodi književni i umjetnički umnoženi ma kojim tvorilom mehaničkim ili kemičkim«. ²⁰ Taj zakon, dopunjen Banskim naredbom od 23. veljače 1897, traži da se dužni primjerci moraju predavati i od »muzikalija, makar iste i ne sadržavale riječi, kao i sve fotografije, bakrorezi, oleografije itd., koje su namijenjene javnoj prodaji«. ²¹ Naredbom povjereništva vijeća SHS od 28. prosinca 1918. određuje se i ovo: »S obzirom pak na potrebu skupljanja historičke građe za buduće proučavanje savremene naše povijesti imaju nadležne upravne oblasti od manifesta, proglaša, oglasa, proklamacija, brošura, letaka, fotografija skupština, zborova i ophoda kao i tome slične dokumente, koji su u njihovu području od 19. listopada 1918. pa do konca ove godine izašli, po mogućnosti po tri primjerka posakupiti te ih dostaviti rečenoj Sveučilišnoj knjižnici.« ²² Kako je ta naredba bila dobro smišljena, a kako je slabo bila provedena!

I u Srbiji Zakon o pečatnji (štampi) od 1870. predviđa da svaki štampar odnosno izdavač preda državnoj biblioteci po tri primjerka od svakog periodičnog spisa i od drugih štampanih djela do deset araka, s izuzetkom predmeta trgovačko-poslovnog i svakodnevnog saobraćaja, kao što su formulari, mjenice, oglasi, pozivnice i slično.²³ Zakon od 1891. bio je precizniji: »pod zakon o štampi potpada sve što se štampanjem ili mehaničkim ili kemijskim putem izradi za umnožavanje i rasturanje, od čega se izuzimaju glasačke liste, trgovački protokoli i formulari, posmrtno liste, pozivi na zabave i zborove«. ²⁴ Zakonske mjere i izmjene nisu donijele željene rezultate, pa je 1901. donesen Zakon o Narodnoj biblioteci, po kojoj su štamparije dužne od svake štampane knjige, novina, atlasa itd. predati Upravi grada za Narodnu biblioteku po tri primjerka. Zakon je nadalje predvidio da Narodna biblioteka prima i zabranjene knjige.²⁵

Ovi zakoni, naročito izmjene i dopune od 1881. i 1884. koje se odnose na pooštrenje kontrole obaveznog primjerka i kazni za nedostavljanje, bili su osnova za donošenje uredbe o dužnim primjercima od 5. srpnja 1919. za područje cijele Jugoslavije.²⁶ Općenitu formulaciju što sve ide u

obavezu o dužnom dostavljanju nalazimo i u ovoj uredbi.

Odlukom o obaveznom dostavljanju štampanih stvari na području Jugoslavije od 8. veljače 1945. Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije donio je prve propise za novu državu.²⁷ Prema ovoj odluci u obavezni primjerak idu sve na teritoriju Jugoslavije štampane ili drugim grafičkim načinom umnožene stvari, kao što su novine, časopisi, knjige, brošure, muzikalije, slike, grafikoni, crteži, leci, plakati. Ne idu u obavezu razni formulari, osmrtnice, reklamni natpisi i slično, dakle stvari trgovačke i privatne prirode.²⁸ Prema stanju u staroj Jugoslaviji ovom je odlukom obuhvaćena mnogo šira tiskarska djelatnost.

Uredba o obaveznom dostavljanju štampanih stvari koju je izdala vlada DFJ 20. srpnja 1945. ne mijenja u biti materijal koji ide u obavezu, samo dodaje još geografske karte i štampanu grafiku. Važno je to što se tom uredbom traži da se Državnoj centralnoj biblioteci (koja je bila osnovana samo na papiru) dostavljaju na čuvanje i one štampane stvari kojih je »rasturanje ma iz kojih razloga zabranjeno«,²⁹ a to se pravo prenosi i Uredbom o obaveznom dostavljanju tiskanih stvari na područje NRH od 11. travnja 1946. i na Sveučilišnu knjižnicu.³⁰ Ova uredba proteže obavezu i na posebne otiske.

Uredba iz 1953.³¹ koja se odnosi na cijelu Jugoslaviju i ona iz 1954.³² koja se odnosi na područje Hrvatske nabrajaju uglavnom iste stvari kao i prijašnje uredbe. Izostavljeno je ipak nešto bitno: »stvari koje narodna vlast zabrani«. Dodano je, međutim, nešto novo: »stvari povjerljive prirode« koje se izuzimaju od obaveznog dostavljanja bibliotekama, »ali je nadležstvo odnosno ustanova koja je izdala nalog za štampanje dužna trajno čuvati najmanje dva primjerka«.

I na kraju, Osnovni zakon iz 1965, za koji se očekivalo da će regulirati razne nedorečenosti iz Uredbe od 1953, ponovo navodi »stvari povjerljive prirode« koje se ne dostavljaju bibliotekama i ponovo izostavlja zabranjene stvari, a proširuje obavezu na gramofonske ploče.³³

Prema ovom kratkom pregledu vidimo kako se razvitkom tiskarske djelatnosti na sve šira područja kulturnog i privrednog života i razvitkom raznih tehnika proširuju granice pojma obaveznog primjerka.

Iako mnogi zakonski propisi isključuju npr. službena izdanja, u praksi se često pokazalo kako ih je potrebno imati na jednom mjestu u potpunosti sređene i dostupne. Ako ne postoje posebne biblioteke, mjesto gdje će se one pohranjivati trebalo bi da budu nacionalne knjižnice. Mogu se spomenuti i trgovački katalogi, specijalno oni koji su ilustrirani i koje većina zakona isključuje iz dužnih primjeraka. Da takav katalog može biti koristan nekome tko se bavi analizom cijena za pojedine artikle u određenom vremenu i da ilustrirani njegov dio može poslužiti onima koji žele znati kako se pojedini artikl u to doba nazivao i kako je izgledao, o tome ne treba ni govoriti. Isto se može primijeniti na vozne redove, na zidne kalendare, kuharice i drugo što sve može o jednom periodu rječitije govoriti nego znanstveni traktati. Ovdje moramo spomenuti još vrstu materijala koji ide u tiskopise privatne naravi i koji se često poimence izuzima: osmrtnice. Međutim, sređene su osmrtnice prvorazredan dokumentaran materijal koji se kao i ostali spomenuti tiskopisi skuplja u našim bibliotekama.

Ovdje smo spomenuli vrste materijala koji se u inozemnim zakonima često izuzima od obaveze, a koji je potrebno skupljati, pa ćemo prijeći na one umnožene stvari koje bi išle u obavezu, a za koje se može postaviti pitanje treba li ih skupljati ili ne. To su uglavnom umnoženi razni materijali za sjednice poduzeća i drugih radnih organizacija (referati, nacrti statuta i pravilnika, zatim umnožena skripta namijenjena uskom krugu srednjoškolskih polaznika i ostalo što je nemoguće nabrojiti). Prema formulaciji u našem Osnovnom zakonu taj bi materijal išao u obavezu jer specifikacija glasi »sve publikacije... kao i dodaci za njih ... umnoženi tehničkim putem (štamgarskim strojem, litografijom, gestet-nerom i si.)... bez obzira jesu li namijenjeni raspačavanju odnosno prodaji«. A

baš takav materijal, po mome mišljenju, koje se možda razlikuje od mišljenja mnogih bibliotekara, jedva će naći opravdanja da se skuplja, obrađuje i pohranjuje u bibliotekama. Jer, ni po svojoj kulturnoj ni po znanstvenoj vrijednosti on ne može poslužiti, ne može vrijediti ni kao dokument o nakladničkoj ili tiskarskoj djelatnosti, a što se tiče njegova dokumentarnog značenja za način mišljenja ili rada u određenu vremenu — za takvu dokumentaciju ima mnogo i tiskanih uzoraka. A svi se takvi spisi, prema Osnovnom zakonu, skupljaju na devet odnosno na deset mjesta, ne ubrajajući ovamo još i biblioteke u pojedinim republikama koje ga dobivaju »na osnovi republičkih zakonskih propisa.

Skupljati i čuvati sve što se tiska ili umnaža drugim tehničkim sredstvima prilično je iluzoran pothvat, jer su razni strojevi za umnažanje danas na raspolaganju gotovo svakoj radnoj organizaciji koja ih može upotrebljavati za neograničen broj dokumenata više ili manje interne prirode, pa je tu produkciju veoma teško obuhvatiti u cijelosti ma kako precizni zakonski propisi bili. Pa ako bi biblioteke i uspjele u tom nastojanju, bojim se da bi se pod silinom tog materijala malo-pomalo pretvorile u nekakve centre koji služe samo za dokumentaciju, a udaljile se od svojih glavnih zadataka. A zakonom tražiti sav taj materijal da bi se eventualno odabralo ono što treba, a što ne treba prepustiti uništenju, nije u skladu s osnovnim načelima koja proizlaze iz obaveze davanja i primanja.

Kako se moderni zakonski propisi o obaveznim primjercima odnose prema takvu i sličnu materijalu, najbolje će nam ilustrirati belgijski zakon koji je stupio na snagu 1. siječnja 1966 (dotada Belgija nije imala zakona o dužnim primjercima).³⁴ Veoma je skroman usporedimo li ga s našim Osnovnim zakonom. Obavezno se dostavlja samo po jedan primjerak Kraljevskoj biblioteci u Bruxellesu, a u obavezni primjerak idu sve publikacije umnožene tiskom ili drugim grafičkim sredstvima, uključivši i fotografije. Isključene su za sada gramofonske ploče i filmovi. Isključene su u pravilu također i dnevne novine koje će se dostavljati samo ako Biblioteka tako želi. Na taj način, kako se kaže u tumačenju toga zakona, omogućit će se Biblioteci da prima samo po jedno izdanje dnevnika i da izbjegne depozit ostalih dnevnih ili pokrajinskih izdanja. Sitni se tisak također izuzima iz obaveze, osim kad se drukčije odredi.

Na taj način, kaže se u tumačenju, omogućit će se Kraljevskoj biblioteci da skupi reprezentativnu zbirku nacionalne proizvodnje i da je sačuva za buduće generacije. Tako će Biblioteka kao nacionalna ustanova služiti ne samo interesima autora tih publikacija nego i interesima izdavača koji će besplatno uživati objave za svoja izdanja u nacionalnoj bibliografiji. Iako bi bilo poželjno, kaže se dalje, da Biblioteka može primati po dva primjerka s obzirom na upotrebu i na čuvanje, tome se protive praktični i financijski razlozi.

Ovaj zakon, iako se ne bismo mogli složiti sa svim njegovim članovima, rječito govori o tome kako se pažljivo tretira ta materija i s obzirom na davaoca — a to su izdavači (uostalom prijedlog dotjeran i dopunjen potječe od sindikata izdavačkih poduzeća) da ne bi bili suviše oštećeni i na primaoca — Biblioteku, da se ne bi opteretila i prema tome da ne bi mogla udovoljiti obavezama takva depozita. U tom zakonu vidimo veliko ograničenje i u vezi s brojem primjeraka i u vezi s raznim vrstama tiskane i umnožene građe. Ali jedno nije zaboravljeno što u našim uredbama i zakonima nikad nije postojalo: nije izostala obaveza za autore koji izdaju ili tiskaju stvari u inozemstvu a stalno su nastanjeni u Belgiji.

Ako sumiramo sve što je rečeno, moramo poželjeti reviziju nekih članova Osnovnog zakona. Moralo bi se obratiti više pažnje na odnos između davaoca i primaoca obaveznog primjerka, jer u novim ekonomskim odnosima neće biti lako nametati obaveze koje obveznici nisu voljni da izvrše. Treba u prvom redu stvoriti odgovoran odnos prema našoj kulturi, a za stvaranje takva shvaćanja treba dogovora i razumijevanja s jedne i s druge strane. Trebalo bi, nadalje, revidirati ukupan broj obaveznih primjeraka, a ovdje ne mislim samo na one koji se daju bibliotekama, trebalo bi tačnije specificirati materijal koji se uopće izuzima i onaj koji bi trebalo dostavljati samo republičkoj centralnoj biblioteci te, napokon, uključiti u obavezu i one tiskane i umnožene stvari koje bi po

svojoj dokumentarnoj -vrijednosti za vrijedile da budu pohranjene u biblioteci, a to su spisi koje narodna vlast zabrani.

KOMENTARI

¹ R. H. McDonough, vol. 7/1963, str. 371

² J. Franke, str. 8 i d.

³ J. Franke, str. 47. Na poticaj Bonifatiusa Amerbacha, rektora Baselskog sveučilišta, basel-ske su tiskare počele dostavljati na poklon sve svoje tiskopise Biblioteci i to godinu dana prije nego što je Franjo I izdao patent o obaveznom primjerku. (Isp. A. Borner, Von d. Renaissance bis z. Beginn d. Aufklärung. Bearb. v. H. Widmann. U: Handbuch d. Bibliothekswissenschaft, 2. Aufl. Wiesbaden 1955, Bd. 3, H. 1, str. 565.)

⁴ J. Franke, str. 57

⁵ J. Franke, str. 94

⁶ J. Franke, str. 97

⁷ A. Flemming, str. 11—13 8

⁸ F. Fancev, str. 761

⁹ M. Kićović, str. 153

¹⁰ Narodne novine, 1942, br. 190

¹¹ M. Kićović, str. 190

¹² Službeni list DFJ, 1945, br. 4

¹³ Službeni list DFJ, 1945, br. 52

¹⁴ Službeni list FNRJ, 1953, br. 27

¹⁵ Službeni list FSRJ, 1965, br. 15

¹⁶ Loi instituant le dépôt légal à la Bibliothèque Royale de Belgique, str. 25

¹⁷ A. Flemming, str. 123

¹⁸ *ibid.*

¹⁹ *ibid.*, str. 137—30

²⁰ F. Fancev, str. 761

²¹ *ibid.*

²² *ibid.*

²³ M. Kićović, str. 120 2

²⁴ *ibid.*

²⁵ *ibid.*, str. 121

²⁶ F. Fancev, str. 761

²⁷ B. Tomečak, str. 1

²⁸ Službeni list DFJ, 1945, br. 4

²⁹ Službeni list DFJ, 1945, br. 52

³⁰ Narodne novine, 1946, br. 53

³¹ Službeni list FNRJ, 1953, br. 27

³² Narodne novine, 1954, br. 14

³³ Službeni list FSRJ, 1965, br. 15

³⁴ J. Brock, str. 15—23

LITERATURA

J. Brock, Le dépôt légal. Bulletin des bibliothèques de France, 1966, str. 15-23.

F. Fancev, Neka pitanja bibliotečne organizacije. Jugoslavenska obnova — Njiva, 1920, str. 758-763.

A. Flemming, Das Recht der Pflichtexemplare. Munchen-Berlin, 1940.

J. Franke, Die Abgabe der Pflichtexemplare von Druckerzeugnissen. Berlin, 1889. Handbuch der Bibliothekswissenschaft. 2. Aufl. Bd. 2. Wiesbaden, 1961.

K. W. Humphreys, Les fonctions d'une bibliothèque nationale. Bulletin de l'UNESCO à l'intention des bibliothèques, 1966, str. 170-183.

A. Kasus, Die Vorschriften über Pflicht-Exemplare in Osterreich. Wien, 1891.

M. Kićović, Istorija Narodne biblioteke u Beogradu. Beograd, 1960.

Loi instituant le dépôt légal à la Bibliothèque Royale de Belgique. Exposé des motifs. Bulletin des bibliothèques de France, 1966, str. 24-25.

B. Tomečak, Obavezni primjerak za javne knjižnice. Radnja za stručni bibliotekarski ispit 1952. Rukopis.

E. Verona, Prinosi povijesti Sveučilišne knjižnice u Zagrebu i njena uređenja. 1773-1814. Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 4/1955-57, str. 1-36.

Résumé

DÉPÔT LÉGAL — PRIVILÈGE OU DEVOIR

En paraphrasant le titre de l'article de R. H. Donough: Depositary library — privilege or duty, paru dans le *Library resources and technical services* en 1963, l'auteur a essayé d'analyser le vrai esprit du dépôt légal et de fixer les relations mutuelles qui résultent de l'obligation de donner et de l'obligation de recevoir.

Après une brève excursion dans le passé du dépôt obligatoire ayant plusieurs fins, et donnant un aperçu sur les dispositions légales adoptées en Yougoslavie après la première guerre mondiale et sur celles promulguées après la seconde guerre, l'on passe sur la nouvelle loi yougoslave de 1965, qui a donné naissance à cet article.

Toutes ces formules imposées d'en-haut sont devenues anachroniques dans la société moderne, étant donné que les deux partis ne sont pas traités d'une manière égale. Ceux qui donnent doivent respecter les règlements légaux (sous peine d'une amende) et ceux qui reçoivent sont vaguement obligés de conserver ces exemplaires, de les donner en usage ou d'en faire la bibliographie nationale. Les engagements fixes pour un parti devraient obliger de la même manière l'autre parti. Si les imprimeurs ou les éditeurs doivent respecter les termes dans lesquels ils déposent leur production, les bibliothèques devraient en contrepartie dans des termes fixes ranger, cataloguer ou faire publier les annonces des publications reçues.

Le dépôt légal recueilli, ordonné et catalogué d'une façon appropriée représente un document d'une grande valeur. Il donne la possibilité d'étudier la culture d'une nation tout en la regardant des aspects divers. Aussi il est utile aux déposants qui dans les bibliothèques peuvent trouver le musée de leur production, et dans la bibliographie nationale la publicité gratuite. Ainsi conçu, cet engagement changerait peut-être l'attitude hostile des imprimeurs et des éditeurs qui, jusqu'à présent y voient seulement un impôt supplémentaire.

Les bibliothèques en demandant le dépôt légal, et les législateurs en le donnant, visent parfois à l'enrichissement des bibliothèques, mais ce n'est pas le but du dépôt. Si les bibliothèques ont l'avantage de recevoir gratuitement des exemplaires de tous ce qui paraît dans le pays, elles doivent en même temps accepter la responsabilité de nombreuses tâches qui découlent du dépôt légal. Donc, il est plus simple et plus avantageux d'assurer d'une manière ou de l'autre ce qui est nécessaire à une bibliothèque que de recueillir et de conserver toute la production, y compris la grande masse des petits imprimés.

La nouvelle loi garantit aux dix bibliothèques le dépôt légal dans sa totalité. Mais malgré les expériences douloureuses de nos bibliothèques pendant cette guerre, l'auteur pense que le nombre des dépositaires est trop élevé: à cause des charges non négligeables des déposants d'une part, et à

cause de l'encombrement de nos magasins, d'autre part.

En parlant du dépôt légal dans sa totalité, nous arrivons au sens vrai de ce terme. Des catégories diverses de documents sont souvent exclues du dépôt obligatoire, comme par ex. affiches, catalogues, publications destinées au commerce ou au trafic, certains calendriers, annonces d'ordre privées, etc. Mais ces publications (catalogues illustrés d'entreprises, les faire-parts de décès etc.) ont souvent une valeur incontestable et partant de cela il faudrait les conserver et les faire accessibles. D'autre part, avec le développement des machines à multigraphier, la production des écrits a augmenté énormément. Comment englober et que faire avec les leçons multigraphiées d'une école, avec les rapports préliminaires de divers organes qui, selon la définition de la publication doivent, d'une manière générale, être déposés. La loi yougoslave a prévu cette obligation pour ces publications, mais nous doutons qu'il soit possible et même nécessaire de les conserver en plusieurs places.

En conclusion, l'auteur qui cite la nouvelle loi belge comme exemple d'un traitement moderne de la matière, exprime les vœux qu'une nouvelle législation yougoslave prête son attention, entre autres choses, aux rapports de deux partis intéressés: celui de déposant et celui de dépositaire qui ont à la base la compréhension réciproque sur les points essentiels et le sens des intérêts communs.